

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 22.04.2024

Makale Kabul | Accepted: 09.12.2024

Atıf | Cite as: J. M. Sabitov, “Политическая История Улуса Джучи В 1256-1263 Годax”, Çev. Yunus Emre Aydın, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), Aralık 2024, s. 140-151.

DOI: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1471958>

CUCİ ULUSUNUN SİYASİ TARİHİ (1256-1263)*

J. M. Sabitov**

Yunus Emre AYDIN***

Öz

Bu makale, 1256-1263 yılları arasında Altın Orda Devleti'nin siyasi gelişimi ile ilgili bir dizi konuyu incelemektedir. Yazar bilhassa Sartak'ın ölümü meselesi üzerinde durmakta ve Borakçin-Hatun'un ölümünün tarihlendirilmesiyle ilgili kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda da Mengü Kağan ile Ulakçı'nın 1259 yazında yaklaşık olarak aynı dönemlerde öldüğünü desteklemektedir. İki hükümdarın eş zamanlı ölümü Altın Orda'da bir karışıklığa yol açmış ve sonuçta hükümdarlık Berke'ye geçmiştir. Düzenlenen kurultayda Berke, Borakçin Hatun'un desteklediği Tuda-Mengü'ye karşı üstünlük sağlamıştır. Yazar, Rus kroniklerinde 1259-1262 yıllarında geçen “Tatar Hanı Kutlubey”e de değinmiştir. Makalede, Berke'nin Altın Orda iktidarını ele almasının kronolojisi açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca Çağatay'ın iki torununun (Baycu ve Suntay) Algu'ya karşı çatışmalarda Berke'ye yardım ettiğini ileri sürmektedir. Makalede, Hülegü'nün Berke'ye karşı mücadeleye girişmesinin gerekçesi olarak dört neden vurgulanmaktadır: İlk neden Kubilay'ın, fethedilen tüm toprakları Hülegü ve onun soyundan gelenlere tahsis etme sözüdür. İkinci neden, Berke ve Arık-Böke'ye karşı harekâta eğilimli olup Çağatay Ulusunun yöneticisi olan Algu ile müttefik ilişkilerdir. Üçüncü neden, Berke'nin fethedilen topraklardan pay alma isteğidir. Dördüncü neden ise Borakçin'in, Altın Orda tahtı iddiaları için Hülegü'ye muhtemel desteğidir. Hülegü, Berke'ye karşı mücadeleye girişmiş, ancak Algu ile Arık-Böke arasındaki mücadele ve Borakçin'in idam edilmesi nedeniyle savaşı kaybetmiştir. Diğer yandan Mısırlı yöneticiler daha 1260 yılından itibaren Berke ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmışlarsa da Berke, onlara ilk mektubu ancak 1263 mayısında Hülegü'ye karşı kazandığı zaferden 5 ay sonra gönderebilmiştir. Bunun nedeni, Berke'nin Cengiz Uluslarının koalisyonu karşısında tek kalma korkusudur. Yazar, Berke'nin silah arkadaşları hakkında kendi görüşlerini de yazmıştır. Ayrıca, 1262 yılında gerçekleşen Rus isyanının imparatorluk karşıtı değil Altın Orda'ya yönelik olduğunu da söylemiştir.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Berke, Ulakçı, Borakçin, Hülegü, Mengü.

Abstract

The article examines a number of issues of the Golden Horde political development in 1256–1263. In particular, the author considers the circumstances of the Sartaq's death and

* Bu makale “ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ УЛУСА ДЖУЧИ В 1256-1263 ГОДАХ” adıyla “ЗОЛОТООРДЫНСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ” (Altın Orda İncelemeleri) adlı dergide yayınlanmıştır. № 2, 2015, UDK 94”4” (1-4), ss. 51-64.

** САБИТОВ ЖАКСЫЛЫК МУРАТОВИЧ, L. N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi, Kazakistan, babasan@yandex.ru

*** Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı, y.eaydin61@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6719-5760.

presents his own position regarding the death of Borakchin khatun. The author assumes the stance over the death of Ulagchi in the summer of 1259, around the same time as the death of kaghan Möngke. As a result, Berke came to power. On the kurultai, Berke was able to defeat Tuda-Mengu, a candidate supported by Borakchin khatun. The author presents his own identification of the “Tatar tsar Kutluby” mentioned in Russian chronicles in 1259–1262. The article contains a clarification of the chronology of the Berke’s coming to power in the Golden Horde. The author suggested that the two grandsons of Chagatai (Baiju and Suntay) served Berke because of his confrontation with Algu. The author identifies four reasons that influenced the Hulagu’s decision to start a war against Berke. The first reason was the Kublai’s promise to convey all conquered lands to Hulagu and his offspring. The second reason was allied relations with Algu, the ruler of Chaghataid ulus, who was inclined to military action against Berke and Arik-Boke. The third reason was Berke’s requirements regarding his share in the conquered lands. The fourth reason was potential support of the Hulagu’s claims to the Golden Horde throne by the side of Borakchin. Hulagu started a war against Berke, but the war between Algu and Arik-Boke as well as exposure and punishment of Borakchin, led to the Hulagu’s defeat in the war. Starting with 1260, the Egyptian rulers tried to establish diplomatic relations with Berke, but Berke sent the first letter to the Egyptian authorities only in May 1263, 5 months after the victory over Hulagu. This was due to the Berke’s fear of remaining alone against the coalition of Mongol uluses. The author also proposes his own identification of Berke’s associates. Furthermore, the author believes that the uprising in Rus’ in 1262 was directed against the Golden Horde and not against the Empire.

Keywords: Golden Horde, Berke, Ulagchi, Borakchin, Hulagu, Möngke.

Batu’nun ölümünden sonra Cuci Ulusunu Moğol İmparatorluğundan gayri resmî olarak (1264 yılından itibaren) ve resmî olarak (1269 yılındaki Talas Kurultayından itibaren) bağımsızlığa götüren bir dizi olay gerçekleşmiştir¹.

Bu dönemin en tartışmalı konularından biri, Sartak’ın nasıl öldüğü meselesidir. Sartak’ın zehirlenme hikayesinin iki farklı anlatısı mevcuttur: Birinci anlatıya göre Sartak, Berke’nin, ikinci anlatıya göre ise Mengü Kağan’ın emri ile zehirlenmiştir. Biz burada V. P. Kostyukov’un, Sartak’ın, Mengü’nün emri ile zehirlendiğine dair görüşüne katılmaktayız². Cüzcani’nin (Berke’ye sempati duyan ve İlhanlı yanlısı Ermeni yazarlar ile çelişen) tanıklığına ek olarak, meselenin kendi makul özü vardır. Sartak’ın ölümü Moğol İmparatorluğu’nun merkezi hükümetine fayda sağlamıştı. Ayrıca Sartak’ın ölümü Berke’ye de hiçbir siyasi fayda sağlamamış ve Sugnak’ta kendi Ulusunun yöneticisi olan Berke, Mengü döneminde Cuci Ulusunun başına geçmek için bir şans yakalayamamıştır. Mengü, Çağatay Ulusunun tecrübelerini tekrar etmiş ve Sartak’ın yerine genç bir çocuk ve bir kadın naip atamıştır. Böylece Cuci Ulusunun bağımsızlığı sifıra indirilmiştir. Bu konuda Cemal-i Karşı, Sartak’ın ölümünden sonra Cuci Ulusunun yönetiminin kağanlara (Moğol yönetimi) geçtiğini belirtmiştir³. Bu noktada Ulakçı’nın soyağacı üzerinde durmak gerekir. Cüveyni’ye göre Ulakçı, Sartak’ın oğludur. Reşidüddin, Mu’izz al-Ansab ve Tevarih Güzide-i Nusretname’ye göre ise Ulakçı, Batu’nun oğludur. Burada ikinci bakış açısının doğru olma ihtimali daha yüksektir çünkü Cüveyni, Ulakçı’nın saltanatının kronolojisini belirlemede hatalar yapmıştır (ona göre, Ulakçı, Sartak ile aynı

¹ M.G. Safargaliev, *Raspad Zolotoy Ordu*, Mordovskoye Knijnoe İzdatelstvo, Saransk 960, s. 53; A.A. Porsin, “Otnoşeniye mejdu Zolotoy Ordoy i Hülaguıdskim İranom vo vremya Pravleniya Mengü-Temura (1266-1282 godı)”, *Voprosi İstorii i Arheolohgii Zapadnovo Kazakistana*, Ural 2009, S. 2, s. 144; R. Yu. Pochekaev, *Pravovoe Polojenije Ulusa Cuci v Mongolskoy İmperii 1224-1269 gg.* <http://www.kyrgyz.ru/?page=36>

² V.P. Kostyukov, “İranski Pohod Hülagü: Predistoriya”, *Zolotoordinskiye Tsivilizatsiya*, C. 2, Kazan, 2009, s. 88-89.

³ *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah*, C. 1, Almatı, Dayk Press, 2005, s. 120.

yıl ölmüştür). Genel görüşe göre Ulakçı, 1256 yılının sonunda Cuci Ulusunun hanı olmuş ve aynı yıl Rus Knez Boris, onun huzuruna çıkmıştır. 1257 yılında Knez Boris'ten başka, diğer Rus Knezleri de buraya, Ordu şehrine, gelmiştir⁴. Borakçin, Batu'nun dul eşiydi ancak görünüşe göre Batu'nun ölümünden sonra (Sartak'ın kısa süreli Hanlığı sırasında veya Ulakçı'nın ölümünden sonra) Levirat kanunlarına göre Batu'nun başka bir kadından oğlu olan (Borakçin'in üvey oğlu) Tukan ile evlenmiştir. Arap kaynaklarında da Borakçin, Batu'nun oğlu Tukan'ın eşi olarak görülmektedir. Büyük olasılıkla Ulakçı, Borakçin'in Batu'dan olan öz oğluydu (aksi halde ona naip olarak atanması mümkün değildi). E. P. Myskov Rogozhski kroniğindeki* 6767 tarihine dayanarak Ulakçı'nın ölümünü 1259-1260 yıllarına koyar⁵. E. P. Mys'kov'un dediği gibi bu kaynağa bakıldığında; “6767 tarihinin yaz mevsiminde Ulakçı ölmüş ve tahta Kutlubey oturmuştur” bilgisini görülmektedir. Ayrıca bu eserde aynı yaz Orda şehriden Berke ve Katsik'in de paylarını almak için geldiği ve püskürtüldüğü de ifade edilmektedir⁶. Böylece, emin bir şekilde Ulakçı'nın ölümü 1259 yazına Mengü Kağan'ın ölümü ile yaklaşık olarak aynı zamanlara tarihlendirebilir. E. P. Myskov, Ulakçı'nın ölümünün doğal olmadığını, Berke'nin yanlılarının bir komplosunun sonucunda olduğunu söyler⁷. R. Yu. Pochekaev ise, Ulakçı'nın ölümünde Berke'yi suçlamak için bir neden olmadığını ileri sürmektedir⁸. Ancak daha sonra R. Yu. Pochekaev ve I. N. Pochekaeva Ulakçı'nın Berke tarafından zehirlendiğine inanmak için nedenlerinin olduğunu öne sürmüşlerdir⁹. Burada Ulakçı'nın zehirlendiğine dair bir bilginin herhangi bir kaynaktan yer almadığını ve Berke'nin, Ulakçı'nın ölümündeki rolü ile ilgili tüm spekülasyonların temelsiz olduğunu belirtmek gerekmektedir. Eğer Berke'nin çağdaşı yazarların bu tür spekülatif ifadeler için söylentiler gibi bir temeli olmuş olsaydı bu bilgiler özellikle Berke'yi itibarsızlaştırıp Hülegü'yü* aklamaya çalışan Reşidüddin gibi İlhanlı kaynaklarında kesinlikle yer alırdı.

Burada bahsedilmesi gereken bir başka kişi Kutlubey Han'dır. Ulakçı'dan sonra Kutlubey'in hükümdarlığından bahsedilmekle beraber 1262 yılında Tatar Hanı Kutlubey'in Müslüman olan oğlundan da bahsedilmektedir¹⁰. A. N. Nasonov, Kutlubey'in Kubilay kelimesinin bozulmuş hali olduğunu savunur.¹¹ G. V. Vernadskiy ise Kutlubey'in han değil vergi tahsildarı olduğunu ileri sürer¹². Bize kalırsa «Tatar kralı» Kutlubey hakkında öne sürülmüş birbirinden farklı bu iki yorum göz önüne alındığında ikisinin de tamamen doğrulanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Yu. V.

⁴ “Lavrentievskaya Letopis”, *Polnoye Sabraniye Russkih Letopisey*, C. 1, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1926-1918, s. 474-475.

* Rogozhski Kroniği: 1906 yılında N.P. Likhaçev tarafından keşfedilip 1922 yılında Rus Kroniği, Rusya'nın doğuşundan 1412 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır.

⁵ E.P. Myskov, *Politicheskaya İstoriya Zolotoy Ordi (1236-1313)*, Volgograd 2003, s. 74.

⁶ “Rogojski Letopisets”, *Polnoye Sabraniye Russkih Letopisey*, C.XV, İzdaniye Vtoroye, Petrograd 1922, s. 32.

⁷ E.P. Myskov, s. 76-77.

⁸ R. Yu. Pochekaev, *Tsari Ordinskie, Biografii Hanov i Praviteley Zolotoy Ordi*, Evraziya, St. Peterburg 2012, s. 39.

⁹ R. Yu. Pochekaev ve İ. N. Pochekaeva, *Vlastitelnitsi Evrazii İstoriya i mifi o Pravitelnitsah Türko-Mongolskih Gosudarstv XII-XIX vv.*, Evraziya, St. Peterburg 2012, s. 171.

* Çn. Bazı kaynaklarda Hülegü bazı kaynaklarda Hülagü olarak geçmektedir. Biz bu çeviride Hülegü olarak kullanmayı tercih ettik.

¹⁰ *Polnoye Sabraniye Russkih Letopisey*, s. 476.

¹¹ A. N. Nasonov, *Mongoli i Rus (İstoriya Tatarskoy Politiki na Rusi)*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1940, s. 51.

¹² G.V. Vernadskiy, *Mongoli i Rus*, Tver, LEAN, Moskova AGPAF, 1997, s. 167.

Krivosheev'in görüşüne göre ise Kutlubey, Kutluk Buga'nın Rostov Baskakıdır¹³. Bizim görüşümüze göre ise bu Kutlubey, (J. Fennel onu Kutlu Beg olarak adlandırır¹⁴) 1259 yılında Mengü Kağan ve Ulakçı'nın aynı dönemde ölümünden sonra oluşan karışıklık döneminde Rus topraklarının yönetimini kendine katan ulus sahibi bir Cucioglu idi. Ayrıca Berke'nin saltanatından sonra (ne zaman olduğu açık değildir ama 1261 sonu 1262 başlarında vuku bulmuş olması muhtemeldir) Berke'ye itaat etmiştir. Kutlubey'i, Bahadır'ın oğlu Kutluk Buga ile özdeşleştirebiliriz. Bahadır ise Cuci'nin oğlu olan Şiban'ın oğludur¹⁵.

Araştırmacıların çoğu, Batu'nun ölümünden sonra Berke'nin Cuci Ulusunda hak iddia etmeye başladığını söylerken, bazı araştırmacılar ise, Mengü Kağan'ın idaresinin aksine¹⁶, Berke'nin 1258 yılında zaten bu gücü eline aldığını savunmuşlardır¹⁷. Bu konuda en ayrıntılı çalışma, Berke'nin, 1259 yılında Mengü'nün ölümünden sonra gücü eline aldığı sonucuna ulaşan E. P. Myskov'un çalışmasıdır¹⁸.

Borakçin Hatun'un ölümünün tarihlendirilmesi de ilgi çekici bir diğer konudur. A. A. Porsin dolaylı olarak Borakçin Hatun'un 1259 yılının yaz sonlarında öldüğü görüşünü destekler¹⁹. R. Yu. Pochekaev ve I. N. Pochekaeva ise Borakçin'in tahtı 1257 yılı civarında (Ulakçı'nın ölümünden sonra) kaybettiğini daha sonra tahta Batu'dan olan oğlu Tudan'ı (Tukan) geçirmeye çalıştığını söylerler. Ama tahta Berke geçmiştir ve Borakçin ile Hülegü arasında, Hülegü'yü Cuci tahtına geçmeye davet eden yazışmalar başlamıştır. Bu yazışmalardan emirlerin haberdar olması üzerine Borakçin 1258 yılı civarında idam edilmiştir²⁰. Bu bilgi dolaylı olarak Ötemiş Hacı tarafından da desteklenmektedir. Buna göre Batu'nun ölümünden Berke'nin saltanatına kadar olan sürede taht için tek aday olarak Batu'nun genç yaştaki oğlu Tugan kalmıştır²¹. Ancak bu tamamen doğru değildir. Çünkü Borakçin'in taht adayının Tuda-Mengü olduğu bazı Arap kaynaklarında ifade edilmiştir. Bu konu hakkında Rükneddin Baybars²², Al-Nuvayri²³ ve Aynî²⁴ yazmıştır. Sadece İbn Haldun, tek adayın Batu'nun oğlu Tudan olduğunu yazmıştır²⁵. Bize kalırsa İbn Haldun'da (XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait kaynak) isim çarpıtılmıştır: İbn-i Haldun'un daha önceki bir çalışmasında Togan'ın oğlu Tuda Mengü adı Tudan'a dönüşmüştür.

¹³ Yu. V. Krivosheev, *Rus i Mongoli, İsledovaniye po İstorii Severo-Vostoçnoy Rusi*, İzdatelstvo SPBGU, St. Peterburg 1999, s. 193.

¹⁴ J. Fennel, *Krizis Srednovkovoy Rusi 1200-1304*, Progress, Moskova, 1989, s. 161.

¹⁵ Mu'izz al Ansab, *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah*, C. 3, Dayk-Press, Almatı 2006, s. 42; J. M. Sabitov, "Retsensiya na Novi Perevod Mu'izz al Ansab", *Zolotoordynskaya Tsivilizatsiya*, C. 3., Kazan 2010, s. 241; *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah*, C. 4, Dayk Press, Almatı, 2006, s. 104; *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah*, C. 4, Dayk Press, Almatı, 2006, s. 428.

¹⁶ R. Yu. Pochekaev, *Tsari Ordinskie*, s.38-40.

¹⁷ Yu. V., Seleznev, *Elita Zolotoy Ordi*, İzdatelstvo Fen AN RT, Kazan 2009, s. 56.

¹⁸ E.P. Myskov, s. 74-79.

¹⁹ A.A. Porsin, "Priçini i Hod Voyni mejdu Zolotoy Ordoy i Hülagüidskim İranom 1262-1265 godi", *Zolotordinskiye Nasledie: Materiali Mejduradnoy Nauçhoy Konferensii Politiceskaya i Sotsialna-Ekonomiceskaya İstoriya Zolotoy Ordi XIII-XV vv*, Kazan 2009, s. 202.

²⁰ R. Yu. Pochekaev ve İ. N. Pochekaeva, s. 171-172.

²¹ Ötemiş Hacı, *Çingiz-name*, Faksimile, perevod, transkripsiya, tekstologičeskie primiçaniye, isledovaniye V.P. Yudina. Podgotovila k izdaniyu Yu. G. Baranova, kommentari, ukaziteli M. H. Abuseitovoy, Gilim, Alma-Ata 1992, s. 96-97.

²² *İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah*, s. 113-114.

²³ *İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah*, s. 122-123.

²⁴ *İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah*, s. 352.

²⁵ *İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah*, s. 269.

Ayrıca kayda değer bir diğer nokta da Arap yazarların, Borakçin'in ölümünü Hülegü ile Berke arasındaki savaşın başlaması ile bağdaştırmalarıdır. Örnek olarak Al-Nuvayri: “*Berke ile Hülegü arasındaki savaş, Hülegü'nün, Togan'ın eşi Borakçin'den devlete sahip olmasını isteyen mektup almasıyla meydana geldi. Bunun üzerine o, buraya (Kıpçak) donanmış savaş birliklerini gönderdi. Ama buraya ulaşması Borakçin'in ölümünden ve Berke'nin tahta geçip gücünü kanıtlamasından sonra oldu*” yazmıştır²⁶. Hülegü ile Berke arasındaki bu savaş Terek şehrinde meydana gelmiştir²⁷. Bu konu hakkında Aynı de benzer şeyler yazmıştır²⁸. Borakçin ile Hülegü arasındaki yazışmaların gerçekliğinden şüphe edilmemelidir. Bu bilgi Arap tarih yazarlarının yanı sıra Ötemiş Hacı'da da sabittir (Ötemiş Hacı'da Borakçin yerine bazı emirlerden bahsedilmektedir²⁹.) Bundan başka, seferden önce Hülegü'nün, Berke'nin elçi taifesinin kafalarını kestiğine dikkat çekilmiştir³⁰. Bu olay 1262 yılının ikinci yarısının ortalarında gerçekleşmiştir³¹. Bizim görüşümüze göre bu elçiler sürekli olarak Hülegü'nün bölgesinde olan Balakan, Tutar ve Kuli adlı kişilerdir.

Kayda değer bir diğer nokta ise, Mısırlı yöneticilerin Hülegü'ye karşı Berke ile diplomatik ilişkiler ve ittifak kurmaya çalışmaları için Berke'ye 659 yılında (06.12.1260-25.11.1261)³² ya da 660 yılında (26.11.1261-14.11.1262)³³ elçi göndermeleridir. Berke bu elçilere ancak Terek zaferinde 5 ay sonra Mayıs 1263 yılında cevap vermiştir³⁴. Büyük olasılıkla bunun nedeni Arık-Böke'nin destekçilerinin sayısının azalması ve Berke'nin, Arık-Böke ve yeni ittifaklar olmadan Hülegü ve Çağatay Ulusu karşısında daha fazla duramayacağını anlamasıdır. Cuci Ulusu ordusunun başındaki Nogay da 1264 yılında Kubilay, Hülegü (30 bin kişilik Kubilay Ulusundan oluşuyordu) ve Çağatay ittifakı karşısında tek başına olduğu için yenilmiş idi³⁵.

El Mufaddal'ın belirttiği gibi Berke, Kubilay karşısında Arık-Böke'ye yardım etmiştir.³⁶ Büyük olasılıkla bu yardım, Kök-Orda Cucilerinin güçleri (Orda-İçen'in oğlu Kutuku'nun ordusu³⁷ ve Cuci'nin oğlu Udar'ın oğlu (Orda-İçen'in değil) olan Karaçar'ın ordusu tarafından³⁸) Berke'nin “yaptırımı” ile yapılmıştır. Zira Ak Orda ve Boz Orda (Gök Orda) birliklerinin (ayrıntılı bilgi için³⁹ [22, s. 60-72]) coğrafi uzaklıklarından dolayı Arık-Böke'yi desteklemeleri pek olası değildi.

Berke ile Hülegü arasındaki siyasi çatışma, aynı dönemin Çağatay Ulusunun yöneticisi olan Algu ile Berke arasındaki karşılıklı ilişkiden ayrı olarak düşünülemez. Bilindiği üzere Algu, başlangıçta Arık-Böke'nin muhafızıydı (müttefiki idi) ama zamanla

²⁶ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 123.

²⁷ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 123.

²⁸ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 354.

²⁹ Ötemiş Hacı, s. 96-97.

³⁰ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 83.

³¹ A.A. Porsin, “Priçini i Hod Voyni...”, s. 203; V.P. Kostyukov, “Jeleznie Psi Batuidov”, Voprosi İstorii i Arheologii Zapadnovo Kazakistana, Sa.1, Ural, 2008, s. 69.

³² İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 88.

³³ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 68.

³⁴ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 89.

³⁵ İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, s. 152.

³⁶ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 146.

³⁷ Reşüdidin, Sbornik Letopisey, C. 2., İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad, 1960, s. 162.

³⁸ Reşüdidin, s. 160.

³⁹ J. M. Sabitov ve A. K. Kuşkumbaev, “Ulusnaya Sistema Zolotoy Ordi v XIII-XIV vekah: k voprosu o lokalizatsii Ak-Ordi i Kok-Ordi”, *Zolotoordinskoe Obozrenie*, S. 2, 2013, s. 60-72.

tercihler değişti. Yaklaşan çatışmada, Berke bir yandan Hüleğu ve Alđu’yı diğer yandan Arık-Böke’yi uzlaştırmaya alıřmıřtır⁴⁰. Reşidüddin’in yazdığı gibi:

“O sırada Hüleğu ve Alđu, Kağan’a (Kubilay) yaslanmışlar ve birbirlerine sürekli ulaklar göndermişlerdir. Hüleğu, Arık-Böke’ye ulaklar göndermiş onu kızdırmış ve kısıtlamış, O ayrıca Kağan’a da ulaklar göndermiş, aynı şekilde Alđu da Kaydu ve Kutuku’nun Arık-Böke’nin tarafında olduklarını öğrenince ulaklar göndermiş, birçok kez onların üzerine saldırmış ve onları uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Kağan, Hüleğu ve Alđu’ya şu mesajı göndermiştir: “Sorunlu bölgelerde, Ceyhun kıyılarından Mısır kapılarına kadar bölgedeki Moğol ve Havza bölgesinin askerlerini Hüleğu sen yöneteceksin ve senin üzerine düşen atalarımızın şanını koruyarak buraya hükmetmek ve burayı korumaktır, Altay’ın o tarafından Ceyhun’a kadar olan yeri bırak Alđu Ulusu ve kabileleri korusun ve buralara hükmetis, Altay’ın bu tarafından okyanus kıyısına kadar olan yerleri ise ben koruyacağım”. Ve Berke iki tarafa da ulaklarını gönderip onları uzlaştırmıştır^{41”}.

661 yılında (21.11.1262-09.11.1263) Alđu, Arık-Böke’den ayrılıp Kubilay’ın destekçisi olmuştur. Arık-Böke, Alđu’ya karşı harekete geçmiş iki kere yenilse de üçüncü seferde Alđu’yu yenmiş, bunun üzerine Alđu, Buhara ve Semerkant’a kamıřtır⁴². Sonraki yıl Arık-Böke Çağatay Ulusundan ayrılmıştır. Tüm görüşlere göre, Alđu eylemlerini Hüleğu ile koordine ederek gerçekleştirmiştir (birbirlerine sürekli elçi göndermişlerdir). Alđu ile Arık-Böke arasındaki çatışmanın dışında Alđu ile Berke arasında da çatışmalar başlamıştır (Büyük olasılıkla Hüleğu ile aynı zamanda). O, Arık-Böke ile askeri çatışmaların patlak vermesinden önce, şeyh Boharzi’nin oğlunu, Berke’nin destekçilerini ve nökerlerini* öldürmüş, Uaar emiri ise Harezmi’e gönderilmiřtir⁴³. Görünüşe göre Uaar müfrezeleri Harezmi’de bulunan Cuci birliklerine yönelikti. Büyük olasılıkla, Alđu ve Hüleğu, Berke’ye karşı ortaklaşa harekete geçmek için anlaşmışlardı. İki de 1262 yılının ortalarında Berke’nin destekçilerini ve nökerlerini katlettiler (Hüleğu üç cuci tümenini ortadan kaldırırken, Alđu, Berke’nin Orta Asya’daki destekçilerini yok etti). Ancak Alđu, 1262 yılında Arık-Böke’nin işgali nedeniyle Berke’nin karşısına çıkamamıştır. Ölümünden bir yıl önce Alđu, (görünüşe göre Arık-Böke’nin 1263 yılında bölgeden ayrılmasından sonra) Berke’nin kuvvetlerini yenmiş ve Otrar’ı yağmalamıştır. Reşidüddin’in eserinde, Arık-Böke’nin fethinden sonra gerçekleştiği iddia edilen Berke, Hüleğu, Alđu ve Kubilay arasında yapılan müzakerelerden bir alıntı vardır (aynı zamanda Berke ile Hüleğu arasındaki kavgaya dair bilgiler de mevcuttur)⁴⁴. Bizim görüşümüze göre bu müzakereler Arık-Böke’nin fethinden sonra gerçekleşmiş olamaz. Eğer öyle olmuş olsaydı, o zaman 1262 yılının ortalarına kadar (Berke ile Hüleğu arasındaki savaşa kadar) beş karşıt katılımcının bulunmasıyla olurdu.

1262 yılında gerçekleşen Rus isyanı bağlamında durumun gelişimine bakıldığında ilgi çekici veriler ortaya çıkmaktadır. A. N. Nasonov, E. P. Myskov⁴⁵, A. A. Porsin⁴⁶, R.

⁴⁰ Reşidüddin, s. 162.

⁴¹ Reşidüddin, s. 162.

⁴² Reşidüddin, s. 97-98.

* Nöker: Moğolca nöker (nökor), “hizmetkâr, yardımcı, kul, arkadaş” gibi anlamlara gelmektedir. Moğol İmparatorluğu’nda han ve kabile reislerinin bağımsız savaşçıları ifade eden bir terim olarak kullanılır.

⁴³ Reşidüddin, s. 163.

⁴⁴ Reşidüddin, s. 167-168.

⁴⁵ E. P. Myskov, s. 83.

⁴⁶ A.A. Porsin, “Priçini i Hod Voyni...”, s. 206.

Yu. Pochekaev⁴⁷ ayaklanmanın Kubilay'a yönelik olduğu görüşünde birleşirken, G. V. Vernadskiy ise A. N. Nasonov'u eleştirmiş ve ayaklanmanın Berke'ye yönelik olduğunu söylemiştir⁴⁸. Yu. V. Krivosheev ise Ustyug Kroniğinin verilerine atıfta bulunarak⁴⁹, Aleksandr Nevski'nin isyana olası katılımı hakkında A. N. Nasonov'u takip etmiştir⁵⁰. Ancak o da isyanın Altın Orda'ya (Berke'ye) değil, imparatorluğa (Kubilay Kağan'a) yönelik olduğu konusunda emin değildir⁵¹. Bizim kanaatimiz, Hülegü ve Algu'nun Berke'yi mağlup etme ümidiyle, isyanın Berke'ye karşı gerçekleştiği yönündedir. Görünüşe göre Hülegü ile Berke arasında başlayan savaş hakkındaki söylentiler hızla Rus halkına ulaşmış ve bu gelişme onlarda Tatar/Moğol kuvvetlerinden kurtulma umudunun oluşmasını sağlamıştır.

Bu dönem hakkındaki çok değerli kaynaklardan biri ise, Rükneddin Baybars'ın Berke'nin silah arkadaşları hakkındaki el yazmasıdır. Bu konu bazı çalışmalarda zaten ele alınmıştır⁵².

Onlar hakkındaki tüm bilgileri aşağıdaki tabloda toplayabilmek mümkündür:

Rükneddin Baybars'ın eserindeki isimler	V. P. Kostyukov'da özdeşleştirilmiş halleri	Z. M. Sabitov'da özdeşleştirilmiş halleri (Yazar)
Budakur'un çocukları	Şiban'ın oğlu olan Bahadır'ın çocukları Kutluk-Buga ve Cuci-Buga	Buda'nın çocukları; Berke ve Berkaçar'ın üvey kardeşi
Pulad-Kukadjasu	-	Kukdju Berkaçar'ın oğlu
Yanşunuka	-	Yisu-Buka, Berkaçar'ın oğlu
Kök-orda Ulusundan yöneticiler (Sol kanat oğlanları)		
Kudagu'nun topraklarında bulunanlar	-	Orda-İçen'in oğlu Kutuku'nun topraklarında bulunanlar
Karadjar	Cuci'nin oğlu olan Udar'ın oğlu Karaçar	Cuci'nin oğlu olan Udar'ın oğlu Karaçar
Tanuşbuga	-	1. Ya Tuka-Timur adının bozulmuş hali 2. Ya da Ulusu, Tuka-Timur'un Ulusunun sol kanadına taşınan/geçen Cuci
Şiramun	Shingkur'un oğlu Şiramun	Shingkur'un oğlu Şiramun
Buzbaku	-	Shingkur'un oğlu Yisu-Buka

⁴⁷ R. Yu. Pochekaev, Tsari Ordinskie, s. 41.

⁴⁸ G. V. Vernadskiy, s. 167.

⁴⁹ Yu. V. Krivosheev, s. 196.

⁵⁰ Yu. V. Krivosheev, s. 197.

⁵¹ Yu. V. Krivosheev, s. 197.

⁵² V. P. Kostyukov, "Ulus Cuci i sindrom federalizma", Voprosi İstorii i Arheologi Zapadnovo Kazakistana, Sa. I, Ural, 2007, s. 187-188; J. M. Sabitov, "Berke i evo pravlenie v Zolotoy Orde", s. 166-167; J. M. Sabitov, "Ulusa Cucidov v 1242-1266 godah", Natsionalnaya İstoriya Tatar: Teoretiko-Metodologičeskiye Problemi, Sa. II, Kazan, İstitut İstorii AN RT, 2011, s. 50-52, J. M. Sabitov, "Voennoe Protivostoyaniye Nogaya n Tokta Hana", Voennoe Delo Ulusa Cuci i evo Naslednikov, Astana, 2012, s. 250; J. M. Sabitov, "Ulusi Şibana i Şibanidov v Administrativnoy Strukture Zolotoy Ordi v XIII-XIV vekah", İstoriya, Ekonomika i Kultura Srednikovih Turko-Tatarskih Gosudarstv Zapadnoy Sibiri, Materialı Vtoroy Mejdunarodnoy Konferensii (Kurgan 17-18.04.2014 g), Kurgan, 2014, s. 32.

Boz-orda Ulusundan yöneticiler (Sağ kanat oğlanları)		
Mengkadar kulları ve orduları ile	Buval'ın oğlu Mingkadar	Buval'ın oğlu Mingkadar
Bekkadak-Baynal	-	Şiban'ın oğulları Kadak ve Baynal
Tukuzoglu	Tagnut'un oğlu Tukuz	Tagnut'un oğlu Tukuz
Kutluktimur	-	Şiban'ın oğlu olan Salikan'ın oğlu Kutluk-Timur
Adji ve çocukları	-	Orda-İçen'in oğlu olan Kurmişi'nin oğlu Abadji
Durbay	-	Berke'nin kızı Urbay Hatun (muhtemelen Kırım'ın yöneticisi. Daha sonra Selçuklu İzzeddin Keykavus ile Kırım'da düzenlenen düğün ile evlenmiştir [2, s. 357].
Horasan'a baskın yapmak için 10 bin kişi gönderen Baycu	-	Çağatay'ın oğlu olan Metuken'in oğlu Baycu (Yisun-Duva'nın (Suntay) öz kardeşi)
Baynal-noyan	-	-
Aykaku	-	-

Bu kişilerden başka Berke'nin diğer silah arkadaşlarını da sayabiliriz: Çağatay'ın torunu Nogay'ın silah arkadaşı olan Suntay (Yisun-Duva)⁵³. Tüm görüşlere göre Algu ile çatışmanın başlamasından sonra Suntay, öz kardeşi Baycu ile birlikte Berke'nin yanında oldular. (Onlar Kara-Hülegü'nün öz kardeşi ve Mübarek-Paşa'nın öz amca/dayılarıydı.⁵⁴

Kırım yöneticisi Tuka-Buga⁵⁵. Onu, Şiban'ın çocukları ile Batı'daki Batu'ya gönderilen Tuk-Buga tümeni ile tanımlamak mümkündür⁵⁶.

Berke'nin üç eşinden biri olan Kehar-Hatun'un Cuci cariyesi ile özdeş olduğu varsayılabilir, Kargi-Hatun (Tuka-Timur'un annesi) ise Merkit kabilesindendi⁵⁷. Berke'nin levirat hakkı olarak bu kadını alması gayet mümkündür.

Cuci Ulusunun 1256-1263 yıllarındaki siyasi durumunun gelişimindeki birkaç aşamayı şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sartak, babasının yerine Cuci Ulusunun hükümdarı tayin edildikten sonra, Berkaçar'ın Ulusunun yakınlarında (Suzak civarı) yurduna ulaşmadan zehirlendi.

2. Sartak'ın yerine Batu'nun dördüncü oğlu olan genç Ulakçı tayin edildi. Batu'nun eşi Borakçin (Ulakçı'nın annesi) ise ona naip olarak atandı. Cuci Ulusundaki yönetim usulü Çağatay Ulusunun yönetim usulü ile aynı oldu (genç yöneticiye naip atanması) ki bu da ayrılıkçılığı azaltarak Moğol İmparatorluğunu gücünü üst seviyeye çıkarmasına olanak verdi. 1259 yazında Ulakçı öldü.

⁵³ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 270-271.

⁵⁴ Ç.N. Rusçada amca ve dayı için ayrı kelime bulunmamaktadır.

⁵⁵ İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, s. 150.

⁵⁶ İ. A. Mustakimov, "Vladieniye Şibanida Abulhair-Hana po dannim Tavarihi-Guzida Nusrat-name", *Natsionalnaya İstoriya Tatar. Teoretiko-Metodologičeskoje Vvdenie*, Kazan 2009, s. 227.

⁵⁷ Mu'izz al Ansab, s. 38.

3. 1259 yazından sonra, hem Moğol İmparatorluğunun merkezi hükümetinin (Mengü Kağan'ın ölmesi) hem de Cuci Ulusunun hükümetinin (Ulakçı'nın ölmesi ve Borakçin'in naiplik süresinin dolması/naipliğinin sona ermesi) yokluğundan kaynaklanan bir kargaşa başladı. Görünüşe göre o zaman (Sartak'ın kısa süreli hükümdarlığı sürecinde değil) Borakçin Hatun, Cuci'nin oğlu Tukan ile evlendi. Cuci Ulusu, yasal olarak tanınan bir yönetici hükümdar olmadığına kargaşa çerçevesi içerisinde var olmuştur. Rusların yönetimi, Şiban'ın torunu ve ulus hükümdarı Kutluk-Buga'nın eline geçmiştir.

4. Bu zamanda Berke, kendi ulusu olan Sugnak'tan çıkararak Cuci Ulusunun başkentine varmıştır. Berke, Cuci'nin o sırada sağ olan birkaç oğlundan biridir. (Berkaçar, Çimpa ve diğerleriyle birlikte). Berke hem yaş olarak hem de siyasi ilişkilerdeki büyük tecrübesiyle (birçok kurultay ve siyasi olaylarda yer almıştır) bu hakka sahip olmuştur.

5. Moğol İmparatorluğundaki ikili iktidar (Arık-Böke ve Kubilay) koşullarında, Cuci Ulusunda Borakçin'in üvey oğlu (Tukan ve Oyrat kabilesinden Kuçu-Hatun'un oğlu) olan Tuda-Mengü'yü aday gösterdiği kurultay toplanmıştır. Böyle bir aday Borakçin Hatun'un naipliğinden usanmış elitlere (Cuci ve Emirler) uygun değildi. Bu noktada, Berke'nin, Batu'nun torunu Mengü-Timur'un varisi olması şartıyla Cuci Ulusunun hükümdarı olarak seçildiği konusunda R. Yu. Pochekaev'e katılmak mümkündür.⁵⁸ Berke'nin Müslümanlık inancı hakkında bilgi sahibi olan Mısırlı yöneticiler onunla diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Berke ise bu girişimlere, Moğol İmparatorluğunun birliğine inancı nedeniyle 1263 yılına kadar cevap vermemiştir.

6. Berke, Arık-Böke'yi tanımış ve Hülegü, Algu ve Arık-Böke ile müzakerelere katılmayı kabul etmiş, onları uzlaştırmaya çalışmıştır. Kök-Orda kuvvetleri (Orda-İçen'in oğlu Kutugu) Berke'nin yaptırımları karşısında Arık-Böke'ye yardım etmişlerdir. Berke, İran seferi dolayısıyla Cuci Ulusunun payına düşen ve hükümdarsız döneminde alıkonulan ganimetlerin bir kısmını Hülegü'den talep etmiştir.

7. Hülegü ve Algu, Kubilay'ın baştan çıkarıcı vaatleriyle, Berke ve Arık-Böke'ye karşı ittifak kurmuşlardır. Bundan başka, Hülegü'nün Berke'ye karşı savaş kararı almasında, Berke'nin haraç istekleri ve Borakçin ile yapılan gizli yazışmaların yanı sıra Algu tarafından desteklenmesi de etkili olmuştur. (Belki de Algu, Hülegü ile senkronize bir şekilde Berke'ye karşı saldırı başlatmayı planlamıştı, ama Arık-Böke'nin istilasını, tüm hesapları bozmuştur).

8. 1262 yılının ortalarında Hülegü, Cuci oğlanlarını ve onların askeri birliklerini imha etmiş, Rusya'da Berke'nin kuvvetlerine karşı ayaklanma başlamıştır. Nogay'ın akınlara karşılık vermesi ve Borakçin'in çağrısı, Hülegü güçlerini Cuci Ulusu üzerine yönlendirmiştir. Borakçin'in idam edildiğini ve Algu'nun «hareketsizliğini» öğrenen Hülegü harekâtı sonlandırmış Terek'deki savaşta yenilmiş ve kaçmıştır.

9. Jeopolitik anlamda yalnız olduğunu fark eden Berke, 1263 yılında Mısır ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. 1264 yılında Arık-Böke'nin mağlup olmasından sonra, Berke, Bağdat Halifesi adına Kubilay'dan bağımsızlığını gösteren para bastırmaya başlamıştır.

Böylece Cuci Ulusu, Moğol İmparatorluğu'nun resmen dağılmasına zemin hazırlayan 1269 tarihli Talas Kurultayı'ndan önce Berke sayesinde 1263-1264 yıllarında Moğol İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmıştır.

⁵⁸ R. Yu. Pochekaev, Tsari Ordinskie, s. 58.

Kaynakça

- Fennel J. Krizis Srednevekovoy Rusi 1200–1304 [The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304]. Progress Publ., Moscow 1989.
- İstoriya Kazakistana v Arapskih İstoçnikah, [History of Kazakhstan in the Arab Sources]. C. 1., Dayk-Press, Almatı, 2005.
- İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, [History of Kazakhstan in the Persian Sources]. C. 1, Dayk Press, Almatı 2005.
- İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, [History of Kazakhstan in the Persian Sources]. C. 1, Dayk Press, Almatı 2006.
- Kostyukov, V. P., “Jeleznie Psi Batuidov”, [The Iron Hounds of Batuids]. *Voprosi İstorii i Arheologi Zapadnoy Kazakistana* [Questions of History and Archaeology of the Western Kazakhstan], S.1, Ural, 2008, ss. 43–97.
- Kostyukov, V. P., “İranski Pohod Hülagü: Predistoriya”, [The Iranian Campaign of Hulagu: The Background]. *Zolotoordinskiye Tsivilizatsiya* [Golden Horde Civilization]. C. 2, Kazan 2009, ss 69-89.
- Kostyukov, V. P., “Ulus Cuci i Sindrom Federalizma”, [The Ulus of Jochi and Syndrome of Federalism]. *Voprosi İstorii i Arheologi Zapadnoy Kazakistana* [Questions of History and Archaeology of the Western Kazakhstan]. S. 1, Ural 2007, ss. 169-207.
- Krivosheev Yu. V., *Rus i Mongoli, İsledovaniye po İstorii Severo-Vostoçnoy Rusi* [Rus and the Mongols. A Study of the History of North-Eastern Rus]. İzdatelstvo SPBGU, [St. Petersburg, Saint Petersburg State University Publ.], St. Peterburg 1999.
- Mu’izz al Ansab, *İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah*, [History of Kazakhstan in the Persian Sources], C. 3, Dayk-Press, Almatı 2006.
- Mustakimov, İ. A., “Vladieniye Şibanida Abulhair-Hana po dannim Tavarihi-Guzida Nusrat-name” [Possessions of a Shibaniid, Abul Khair Khan, according to Tavarihi Guzida Nusrat-name], *Natsionalnaya İstoriya Tatar. Teoretiko-Metodologičeskoe Vvdenie* [National History of the Tatars. Theoretical and Methodological Introduction]. Kazan 2009, ss. 214–232.
- Myskov E. P. Politicheskaya İstoriya Zolotoy Ordi (1236-1313), [Political History of the Golden Horde (1236–1313)]. Volgograd, 2003.
- Nasonov A. N., *Mongoli i Rus (İstoriya Tatarskoy Politiki na Rusi)* [The Mongols and Rus’ (History of the Tatar policy in Rus)]. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1940.
- Ötemiş, Hacı, *Çingiz-name*, Faksimile, perevod, transkripsiya, tekstologičeskie primiçaniye, isledovaniye V.P. Yudina. Podgotovila k izdaniyu Yu. G. Baranova, kommentari, ukaziteli M. H. Abuseitovoy, Gılım, Alma-Ata 1992.
- Polnoye Sabraniye Russkih Letopisey, [Complete Collection of Russian Chronicles]. C. I. Lavrentievskaya Letopis [Laurentian Chronicle]. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1926-1918.
- Polnoye Sabraniye Russkih Letopisey [Complete Collection of Russian Chronicles]. C. XV. Izdaniye Vtoroye. Rogojski Letopisets [Rogozhsky Chronicler]. Petrograd 1922.
- Porsin, A. A., “Otnoşeniye mejdu Zolotoy Ordoy i Hülaguidskim İranom vo vremya Pravleniya Mengü-Temura (1266-1282 godı)” [Relations between the Golden Horde and Hulaguid Iran during the Reign of Mengü-Timur (1266–1282)]. *Voprosi*

- İstorii i Arheologii Zapadno Kazakistana* [Questions of History and Archaeology of the Western Kazakhstan]. S. 2, Ural 2009, ss.139–156.
- Porsin, A. A. “Priçini i Hod Voyni mejdu Zolotoy Ordoy i Hülagüüdskim İranom 1262-1265 godi”, [The Causes and Course of the War between the Golden Horde and Hulaguid Iran (1262–1265)]. *Zolotordinskiye Nasledie: Materiali Mejduradnoy Nauçhoj Konferensii Politiçeskaya i Sotsialna-Ekonomiçeskaya İstoriya Zolotoy Ordi XIII-XV vv.* [The Golden Horde Legacy: Proceedings of the International Scientific Conference “Political, Social and the Economic History of the Golden Horde (13–15 centuries)”]. Kazan 2009, ss. 200–210.
- Pochekaev, R. Yu. ve İ. N. *Pochekaeva, Vlastitelnitsi Evrazii İstoriya i mifi o Pravitelnitsah Türko-Mongolskih Gosudarstv XII-XIX vv.* [The Female Rulers of Eurasia. The History and Myths of the Turko-Mongol States’ Female Rulers of the 12 –19 centuries]. Evraziya, St. Petersburg 2012.
- Pochekaev R. Yu. *Batu Hhan, kotori ne bil Hanom* [Batu. The Khan Who Was Not a Khan]. AST, Evraziya, Moscow-St. Petersburg 2006.
- Pochekaev, R. Yu. *Pravovoe Polojenije Ulusa Cuci v Mongolskoy İmperii 1224-1269 gg.* [A Legal Status of the Ulus of Jochi within the Mongol Empire in 1224–1269]. Available at: <http://www.kyrgyz.ru/?page=36>
- Pochekaev, R. Yu. *Tsari Ordinskie, Biografii Hanov i Praviteley Zolotoy Ordi*, [The Golden Horde Tsars. Biographies of Khans and Rulers of the Golden Horde]. St. Evraziya, Peterburg 2012.
- Reşüdidin, *Sbornik Letopisey*, [Compendium of Chronicles], C. 2., İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad, 1960.
- Sabitov, J. M. ve A. K. Kuşkumbaev, “Ulusnaya Sistema Zolotoy Ordi v XIII-XIV vekah: k voprosu o lokalizatsii Ak-Ordi i Kok-Ordi” [System of the Golden Horde Uluses in the 13 –14 centuries: The Question of the Localization of the Ak Horde and Kok Horde]. *Zolotoordinskoe Obozrenie* [Golden Horde Review], S. 2., 2013, ss. 60–72.
- Sabitov, J. M., “Berke i Evo Pravleniye v Zolotoy Orde”, [Berke and His Reign in the Golden Horde], *Voprosi İstorii i Arheologii Srednevekovih Koçevnikov i Zolotoy Ordi Sbornik Nauçnih Statey Pamyati V.P. Kostyukova* [Questions of History and Archaeology of Medieval Nomads and the Golden Horde. Collection of articles in memoriam of V.P. Kostyukov]. İzdatelstvo Astranski Universitet, Astrahan 2011, ss. 164–169.
- Sabitov, J. M. “Voennoe Protivostoyaniye Nogaya n Tokta Hana” [The Military Confrontation between Nogai and Tokhta Khan]. *Voennoe Delo Ulusa Cuci i evo Naslednikov* [Warfare of the Ulus of Jochi and Its Heirs]. Astana 2012, ss. 246–253,
- Sabitov J. M., “Retsensiya na Novi Perevod Mu’izz al Ansab”, [Review of the New Translation of Mu’izz al-Ansab]. *Zolotoordynskaya Tsivilizatsiya* [Golden Horde Civilization]. C. 3., Kazan 2010, ss. 236–244.
- Sabitov J. M. “Ulusa Cucidov v 1242-1266 godah”, [The Jochid Uluses in 1242–1266]. *Natsionalnaya İstoriya Tatar: Teoretiko-Metodologiçeskiye Problemi*, [National History of the Tatars: Theoretical and Methodological Problems]. S. II, İnstitut İstorii AN RT, Kazan 2011, ss. 46–63.
- Sabitov J. M. “Ulusi Şibana i Şibanidov v Administrativnoy Strukture Zolotoy Ordi v XIII-XIV vekah”, [The Uluses of Shibanids and Shiban and Administrative Structure of the Golden Horde in the 13-14 centuries]. *İstoriya, Ekonomika i*

Kultura Srednikovich Turko-Tatarskih Gosudarstv Zapadnoy Sibiri, Materiali Vtoroy Mejdunarodnoy Konferensii (Kurgan 17-18.04.2014 g, [History, Economics, and Culture of Medieval Turko-Tatar States of Western Siberia. Proceedings of the Second International Conference (Kurgan, April 17–18, 2014)]. Kurgan 2014, ss. 31–38.

Safargaliev M. G. *Raspad Zolotoy Ordu*, [Dissolution of the Golden Horde]. Saransk: Mordovskoye Knijnoe Izdatelstvo, 1960.

Seleznev Yu.V. *Elita Zolotoy Ordi*, [Elites of the Golden Horde], Kazan, Izdatelstvo Fen AN RT, 2009.

Vernadskiy G. V., *Mongoli i Rus*, LEAN M. AGPAF, Tver 1997.